

Enverî Divanı'nda Deyimler

Ömer SAVRAN¹

Özet

XV-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış pek çok Divan şairi sözlerini kuvvetlendirmek, anlatımı çekici kılmak ya da ifadede içtenliği yakalayabilmek gibi değişik sebeplerle şiirlerinde günlük dilden veya halk ağzından alınma diyebileceğimiz çeşitli söz kalıplarına yer vermişlerdir. XVII. yüzyıl şairi Enverî de çağdaşı olan pek çok şair gibi kültürümüze ait dil malzemesini sade bir Türkçe ile işleyerek bu türlü söyleyişlere şiirlerinde sıkça yer veren sanatçılardan biridir. Bu çalışmada XVII. yüzyıl şairlerinden Enverî'nin şiirlerinde görülen deyimlerin yanında diğer söz kalıplarından atasözleri ve veciz ifadeler üzerinde durulmuştur. Şairin divanında tespit edilen deyimler ve diğer kalıp sözler örnekleriyle birlikte ele alınmış ve deyimler şekil bakımından sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enverî, Enverî Divanı, deyimler, atasözleri, XVII. yüzyıl.

Idioms in Enverî's Divan

Abstract

Many divan poets living between XV and XIX. century use various expressions from lay terminology or daily speech due to various reasons such as: to strengthen their words, to make attractive the wording or to be able to get the sincerity. Enverî who lived in XVII. Century is one of the poets who apply this language material belonging to our culture in an austere style and use such utterances in his poems frequently. In this study, idioms, proverbs and sayings which are seen in Enverî's poems have been studied. Language material related to topic in poet's divan has been studied with samples and idioms have been categorized in terms of their forms.

Keywords: Enverî, Divan of Enverî, idioms, proverbs, XVII. century.

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, savranomer@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7992-5628

GİRİŞ

Kaynaklarda “sav, mesel, darb-ı mesel, durûb-ı emsâl” gibi isimlerle anılan atasözleri ve deyimler, Türk edebiyatının ilk yazılı vesikaları olan Orhun Abideleri’nden günümüze değin milli kültürümüzün taşıyıcı unsurları arasında yer almıştır. Şiirde atasözü, deyim ve söz kalıplarının kullanımı şairden şaire farklılık arz etse de bu unsurlara edebî ürünlerimizde yer verilmesinin bir süreklilik gösterdiği ortadadır.

Klasik Türk şiirinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyiş biçimlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı ilk dönem XV. yüzyıl olarak değerlendirilir. Özellikle Necâfî Bey, şiirlerinde atasözü ve deyimleri hem başarılı bir şekilde kullanması hem de bu unsurlardan sıkça yararlanması gibi yönlerden bu söyleyiş biçiminin en başarılı temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir (Mengi, 1986: 48). Şiirde atasözleri ve deyimlere yer verme eğilimi gerek Necâfî Bey’in takipçileri gerekse de sonraki yüzyıllarda yaşayan Divan şairlerince “söylediklerine inandırıcı bir hava verebilmek, şiirlerini süslemek, düşüncelerini güçlendirmek, söylemek istediklerini daha açık ve etkili bir biçimde ifade etmek” (Kaya, 2011: 15) gibi sebeplerden XIX. asra kadar artarak devam ettirilmiştir.

Bu çalışmada divanındaki deyimlerin yanında diğer söz kalıplarını da ele aldığımız Enverî, XVII. yüzyıl şairlerindedir. XVII. asır, Osmanlı devletinin siyasî ve ekonomik yönden duraklamaya girdiği ancak edebî yönden yükseliş ve gelişimini sürdürdüğü bir dönemdir (İsen vd, 2002: 109). Bilindiği üzere XVII. asra gelinceye kadar şekil ve muhteva yönüyle mükemmelleşen Türk edebiyatı, bu yüzyılda Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nâilî ve Nâbî gibi yeni anlatım yolları bulabilen üslup sahibi şairlerin yetişmesine imkân sağlamıştır.

XVII. yüzyıl şairleri, kendilerinden önce ortaya konulan mükemmel eserleri tekrar etmemek için şiirlerinde yeni arayış ve üslup denemelerine girmişler ve bunun neticesinde orijinaliteyi yakalayarak nadir hayaller ortaya koymaya çalışmışlardır. Bahsi geçen yeni arayışlar çerçevesinde bu yüzyılda gazelin biçim ve içerik yönünden birtakım değişikliklere uğradığını söylemek mümkündür. Dönem şairlerinin, manzumelerinde deyim ve atasözleri gibi söz kalıplarını kullanması neticesinde şiir, konuşma diline yaklaşmaya başlamıştır (Bilkan, 2006: 254; Ambros, 1996: 1-8)

Yüzyıl şairlerinden biri olan Enverî’nin de bahsi geçen edebî anlayış doğrultusunda şiirlerinde rahat ve tabî bir Türkçe kullandığını söyleyebiliriz. Şiirlerinin genelinde sade bir Türkçe kullanımı ile dikkati çeken şair, divanında atasözü ya da kelâm-ı kibâr diyebileceğimiz ifadelerin yanında bol miktarda deyime yer vermiştir.² Diğer taraftan Enverî’nin dönemin edebî geleneğini sadece dil ve üslup yönüyle değil şekil açısından da devam ettirdiğini söylemek mümkündür.³

“*Enverî Divanı’nda Deyimler*” başlıklı bu incelememizde, XVII. yüzyıl şairi olarak kabul edilen Enverî’nin divanında görülen kültür mirasımızın ortak ürünleri olarak

2 Şairin dil ve üslubuna ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Ömer SAVRAN, *Enverî Dîvânı*, Bizim Büro Yay., Ankara 2015, s.23.

3 Divanda bulunan 340 gazelden 300’ü beşer beyitten oluşmuştur (Savran: 2015: 14).

değerlendirebileceğimiz deyimleri ve diğer kalıp sözleri tespit etmeye çalıştık. Atasözleri, deyimler ve diğer söz kalıplarının tespiti ve anlamlandırılmasında, Ömer Asım Aksyoy'un, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, E. Kemal Eyüboğlu'nun, (On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar) **Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri**, M. Ali Tanyeri'nin **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler** adlı çalışmaları ile TDK'nın interaktif ortamda araştırmacılara sunduğu Atasözü ve Deyimler Sözlüğü'nden⁴ yararlanılmıştır.

İncelememizin ilk bölümünde şairin divanında sayıca daha az görülen atasözleri, veciz ifadeler ve diğer söz kalıpları, içinde geçtikleri örnek beyitlerle birlikte ele alınmıştır. İkinci bölümde ise yazımızın asıl konusu olan deyimler, Ömer Asım Aksoy'un sınıflandırmasından hareketle (1988: 38) biçim bakımından incelenmiş ve örnek beyitleriyle birlikte verilmiştir. Çalışmamızda geçen şiir ve beyit numaralarındaki atıflar, bahsi geçen "Enverî Dîvânı" adlı çalışmamıza aittir.

I. Atasözleri/Kelâm-ı Kibâr

Divan şairleri, bazen şiirdeki tek düzeliği kırmak bazen de bağlı buldukları klasik şiirin sıkı kurallarını aşarak ifadelerinde içtenliği sağlayabilmek için şiirlerinde günlük konuşma dilinden alınmış çeşitli söz kalıplarına yer vermişlerdir.⁵

Diğer Divan şairleri gibi Enverî de sözlerini kuvvetlendirmek, içtenliği yakalayabilmek için atasözleri ve deyimler gibi çeşitli "dil yapılarına" başvurmuştur. Enverî, şiirlerinde akıcılığı sağlamak için "Atalarımızın uzun denemelerine dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler" (Aksoy, 1988: 37) olarak tanımlanan atasözü, "kelâm-ı kibâr" ve deyimlerin yanında karşılıklı konuşma biçimlerine, çeşitli seslenme edatlarına ve arkaik kelimelere yer vermiştir.

Bu açıdan bakıldığında Enverî'nin Ahmet Paşa ve Necâtî gibi şairlerden başlayarak Nedîm'e kadar devam eden çizgide Türkçe kelimeler, deyimler, atasözleri ve halk söyleyişleri gibi milli kültüre ait malzemeyi kullanarak şiir yazan edebî anlayış (Şentürk-Kartal, 2004: 343) çerçevesinde şiir söylemeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Enverî, atasözlerini şiirlerinde bazen aynen bazen de küçük değişikliklerle kullanmıştır. Atasözleri ya da veciz ifadeler önceden söylenen sözü ispat ya da

4 (TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (İnteraktif Ortam- <http://tdkterim.gov.tr/atasoz>)

5 Konuyla ilgili diğer çalışmalar için bkz. Abdülkadir KARAHAN, "Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler", **TDED**, XXIII. (1977-1979); Cemal KURNAZ, "Taşlıcalı Yahya Bey Divanında Atasözleri ve Deyimler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, (Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'ın Hatırasına Armağan), 1979-1983, XVII-XXI, 1-2 (1984), 195-207; Cemal KURNAZ, **Hayali Bey Divanının Tahlili**, MEB., İstanbul 1996; Filiz KILIÇ, "Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler", **Bilig**, S.1, Ankara 1996; Halil ERSOYLU, "Fatih'in Şiir Dilindeki Atasözü ve Deyimler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 24, Haziran 1983; İlhan ÇENELİ, Zâtî Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler, **Türk Kültürü**, S. 123, Ocak 1923; Kaya TÜRKAY, "Kaşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1980-1981, TDK Yay. Ankara 1983; Mine MENGİ, "Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", **Erdem**, C. 2, S. 4, 1986; Nejat SEFERCİOĞLU, **Nev'i Divanı'nın Tahlili**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990; Ömer SAVRAN, Neşâtî Divanı'nda Söz Kalıpları, **Turkish Studies**, Volume 2/4 Fall 2007.

kuvvetlendirme düşüncesiyle ikinci dizede verilmiştir. Bunun yanında atasözünün birinci mısradaki yer aldığı ya da anlamın beytin geneline yayıldığı örnekler de vardır.

Aşağıda sunulan örnek beyitlerden birincisinde atasözü ilk mısradaki yer alırken ikinci beyitte ise atasözünün anlamının beytin geneline yayıldığı görülmektedir:

“Ah yerde kalmaz.” (Aksoy, nr. 148)

Yirde kalmaz kıl hazer ey serv-i kâmet âhumuz

Mazhar-ı ihsânun olsun bu dil-i âgâhumuz (G/125-1)

“Gözden irak olan gönülden de irak olur.” (Aksoy, nr. 1299)

Gönül yakınlığı olsun aramızda hemân

Efendi **gözden irak olanuñ** budur hâli (Kıt. 2)

Şair, bir örnekte ise “dirler” ifadesiyle söz kalıbının atasözü olduğuna işaret etmiştir:

“Bitmez iş yoktur.” (Eyüboğlu, 1973-1975: 47)

Hicr-i la'lûñle dilümde dâg-ı hasret bitmedi

Gerçi **dirler** dostum dünyâda **yoktur bitmez iş** (G/145-4)

Enverî Divanı'nda geçen atasözü ya da “kelâm-ı kibâr” diye ifade edebileceğimiz diğer örnekler aşağıdaki şekildedir:

“Eden bulur.” (Aksoy, nr. 1052)

Didüm ki 'aklı yitirdüm nazar idince saña

İden bulur didi ol şûh-ı şîvekâr baña (G/9-1)

“Ehl-i sefer akşam olmadan menzile ulaşmak ister.”

İrmedin hattun n'ola vasluñ temennâ eylesem

İrmek ister menzile ehl-i sefer şâm olmadan (G/231-2)

“Edilen iyilik unutulmaz.”

Enverîveş tatalum hicrûñ helâk itmiş bizi

Haşr olunca **unutulmaz itdigün ihsân** yine (G/258-5)

“Güneşe dikkat ile bakılmaz.”

Kem nigâh olsañ eger Enverî'ye gussa degül

Âfitâbum ki **bakılmaz güneşe dikkat ile** (G/264-6)

“Her nesne sultana arz olunmaz.”

Hicr elinden çekdiğün cânâne î'lâm eyleme

Eylemezler Enverî **her nesneyi sultâne 'arz** (G/149-5)
"Mal, sahibini konuşturur." (Eyüboğlu, 1973-1975: 179)

Vâsıl-ı iksîr-i 'aşk oldum disem n'ola saña

Söyledür mâl issını ey hâce-i hüsn ü behâ (Met-16)

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Enverî şiirlerinde söz yapılarından edebiyatta mürâca'a da denilen (Batislam, 2000: 201-211) karşılıklı konuşma biçimlerine de yer vermiştir. Divanda bulunan benzer örnek beyitlerden ikisi aşağıdaki şekildedir:

Didüm ey meh miyânuna sarılmak olmadı rûzî

Didi sarmak sarılmak bana ol gonca-femüm yokdur (G/117-3)

Didüm ki oldı Enverî aşkunla mübtelâ

Didi o şûh-ı işveger olmuş ya olmamış (G/141-8)

Diğer taraftan şair, şiirlerinde sevgilisine pek çok yerde "güzelim, dostum, efendi" şeklindeki "seslenme edatları"nın yanında "ey, hey, âyâ" gibi ünlemler vasıtasıyla da seslenir (Savran, 2015:25). Özellikle "güzelim, dostum, efendi" gibi seslenme edatlarının geçtiği yerlerde şair, "veciz" ya da "hikmetli söz" diyebileceğimiz beyitler söylemiştir. Bu tür ifadelerin irsâl-i mesel denilen (Dilçin, 1997: 464) kullanıma örnek oluşturduğunu da hatırlamak gerekir:

Şimden girü bizden **güzelüm** anda varur yok

Salın saguna soluna agyâr ile her ân (G/204-2)

Hicr-i la'lünle dilümde dâğ-ı hasret bitmedi

Gerçi dirler **dostum** dünyâda yoktur bitmez iş (G/145-4)

Lebün emmege havf ider Enverî

Efendi kıyar mı kişi cânına (G/275-5)

Enverî'nin şiirlerinde görülen arkaik kelimelere ise "kankı, yalunlan-,urgun, söyün-, egnü, yügrük, yarag, yavukla-, iğ-, sığın-" vb. kelimeleri örnek olarak vermek mümkündür:

Zâhid bize ta'n eyleme biz ehl-i ferâguz

Kendü nefesinden **söyünen** mürde-çerâguz (G/135-1)

Âhumı tîr kâmetümi eyledüm kemân

Gördüm sefer **yaragını**⁶ tîr ü kemân ile (G/248-3)

⁶ Beyitteki "yarag" sözcüğünün "hazırlık, teçhizat; silah" vb. anlamları vardır (Dilçin, 1983: 235).

II. Deyimler

Kaynaklarda, “bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1988: 52) diye tanımlanan deyimler, şairler tarafından anlatım gücünü artırmak için başvurulan yollardan biridir. Aksoy’a göre deyimler en az iki sözcükle kurulur ve biçim bakımından iki bölüğe ayrılabilir (1988: 39):

a. Sözcük Öbeği Durumundaki Deyimler

Şairin divanında geçen “bir içim su (gibi), ayağının tozu ile” vb. örnekleri bu çerçevede değerlendirebiliriz:

Teşne-diller göricek tîgüñi meyl itse n’ola

Bir içim su görünür ‘âşık-ı bîmâra kılıç (G/41-4)

Minnet Hudâya geldi **ayağı tozuyla** yâr

Şimden girü ne gam sefer olmuş ya olmamış (G/141-6)

b. Tümce Durumundaki Deyimler

Aksoy’a göre bir masterla sona eren deyimler çekime gireceklerinden ve dolayısıyla bir tümce kuracaklarından bu bölüm içinde yer alır. İncelememizde tespit ettiğimiz pek çok deyim masterla kullanıldığı için bu grupta değerlendirilmiştir. Divanda yer alan “Tümce Durumundaki Deyimler” ile ilgili örneklerle geçmeden önce çalışmamızda ele aldığımız deyimlerin kullanışı ile ilgili bazı hususlara yer vermek istiyoruz:

Dilin kullanımına ait bu özellikler diğer Divan şairlerinde de görülen tasarruflardır. Bunların bir kısmını dönemin dil ve edebiyat anlayışının bir tezahürü olarak görmek ve değerlendirmek mümkündür. Ancak şairler Tanpınar’ın da belirttiği üzere (1988: 4) halk dilinden ve günlük konuşmada bulunan unsurlardan yararlanmak suretiyle toplumun büyük bir kısmının edebî zevkine hitap eden güzel mısra ya da beyitler yazmaya muvaffak olabilmişlerdir. Bu bağlamda Enverî’nin söz kalıplarına ilişkin bazen gelenek çerçevesinde bazen de şahsî tasarrufu diyebileceğimiz kullanımlarına ilişkin tespit ve gözlemlerimiz aşağıdaki şekildedir:

1. Enverî Divanı’nda yer alan deyimlerin büyük bir kısmının Türkçe kelimeler ile teşkil ettirildiğini söylemek mümkündür:

akçe etmemek (G/133-2), arada kan olmak (G/217-3), ayağı(nın) tozu ile (G/141-6), ayakta kalmak (G/88-2), bir içim su (gibi) (G/41-4), ayak basmak (G/271-3), el vermek (G/271-3), baş eğmek (G/15-2), baş koymak (G/277-1), başı üzre yer etmek (G/329-2), başa çıkmak (G/17-1), baş vermek (G/25-2), başından aşmak (G/216-1), başını ortaya koymak (G/207-4), başını kurtarmak (G/109-3), başını taşa (v)urmak (G/218-2), başını taşlara çalmak (G/105-2), başını vermek (G/157-5), bel bağlamak (G/58-3), dağlara düşmek (Tah. 7-4), düşde görmek (G/254-4), el çekmek (G/153-3), el vermek (G/78-4), el yumak (G/13-

3), eli ermemek (G/261-5), gönül (gönlünü) almak (G/32-2), göz değmek (G/286-2), göz ucayla bakmak (G/190-3), gözden bırakmak (G/134-5), göz dikmek (G/51-4), gözü çıkmak (G/116-2), gözü gönlü açılmak (G/125-4), gözünü açmak (G/42-2), gözünü kan bürümek (Mat. 7), kan ağlamak (G/82-4), kılıç çekmek (G/41-1), kul (köle) olmak (G/ 328-1), kulak tutmak (G/169-4), söz atmak (Müf.1), sözünü tutmak (G/206-5), ucunu bulmak (G/3-4), yabana atmak (G/144-1), yanıp yakılmak (G/330-6), yer bulmak (G/275-2), yer etmek (G/70-3), yerinde yellere esmek (Tah. 1-2), yüz göstermek (G/36-3), yüz sürmek (G/29-2), yüz vermek (G/127-1), yüzü gülmek (G/140-3), yüzüne bakmamak (G/115-2) vb.

2. Deyimlerin bir kısmı Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe kelimeler eklenmek suretiyle elde edilmiştir:

ahını almak (G/18-3), (ağzına) mühür (v)urmak (G/30-2), 'aklını almak (G/170-2), 'âşık geçinmek (G/207-4), 'aşka düşmek (Mur. 4-1), emân bilmemek (Tah. 5-1), emân vermemek (G/158-2), âteş düşmek (G/171-2), can vermek (G/84-4), canı çıkmak (G/148-2), canına kıymak (G/275-5), cefa çekmek (G/249-3), derde (derdine) derman olmak (G/40-5), dillere destan olmak (G/110-4), divane olmak (Tah. 7-4), dünyayı kaç bucag idüğün göstermek (G/312-5), gam çekmek (G/225-1), gam yememek (G/202-2), hâk ile yeksan etmek (olmak) (G/200-5), haraç yemek (almak) (G/40-1), hatırından geçmemek (G/ 205-3), helak etmek (G/158-3), heves etmek (G/136-1), hoş görmek (G/69-1), kıyamet kopmak (G/245-5), külah kapmak (Müf. 2), mecali (mecal) kalmamak (G/266-2), mezada çıkarmak (mezada vermek) (G/92-2), minnet etmemek (G/33-2), şöhret bulmak (G/43-3), ümit kesmek (G/175-5), (yaraya) merhem (v)urmak (G/293-3).

3. Bazı deyimlerde Türkçe kelimelerin yerini Arapça ve Farsça eş anlamlı kelimeler almıştır:

alır gözle **nigâh** itmek (alıcı gözüyle bakmak) (G/31-3),

başı **eflaka** irmek (başı göğe ermek) (Kıt. 23),

dil ü **dîdem** açılmasa (gözü gönlü açılmak) (G/163-6),

hinnâ yakmak (kına yakmak) (G/15-4),

yokdur giceyle **sitâresi** (yıldızı/yıldızları barışmamak) (G/ 355-5),

âhum oldı **felege mülhak** (ahı-göklere-çıkma) (Tah. 7-4).

4. Şair, bazı deyimlerde şiirin vezni ve kafiyesi gereği deyimi oluşturan kelimelerin yerlerini değiştirerek kullanmıştır:

kaldum ayakda (G/88-2), aldun ahumı (G/18-3), alma (gel) ahum (G/ 171-2), ahum çıkarma göklere (G/11-4), ahumı yirde komaya (Tah. 3-2), bilmez eman (Tah. 5-1), virmez eman (G/158-2), kan olur arada (G/217-3), ugradum belaya (G/206-1), kıy(ar mı kişi) canına (G/275-5), yitdi canuma (G/270-4), çekerem cefa (G/189-1), olurdu derdüme derman (G/40-5), oldum divane (Tah. 7-4), alır gönlüm (G/32-2), dikdi gözün (G/51-4), açılır gönlüm gözüm (G/125-4), alsa harac (G/42-1), itdi dili helâk (G/158-3), itme heves (G/136), çekdi kılıç (G/41-1), tutmaz sözümi (G/169-4), kesüp ümmîdi (G/175-5), sürer yüzün (G/65-2), vir mezâda (G/92-2).

5. Bazı mısra ya da beyitlerde birden fazla deyim kullanılmıştır. Mesela aşağıdaki birinci örnek beyitte “ayak basmak” ve “el vermek” deyimleri bir arada yer almıştır:

Ayagı basdı gelüp bezme *el virüp* vaslı

San oldı külbe-i ahzânımız cinân bu gice (G/271-3)

N’ola **cân virsem** görüp şemşîr-i müjgânunî

Firkat ey gözi hun-hâr **yitdi cânuma** (G/270-4)

6. Divanda zikredilen deyimlerden bazılarının aynı zamanda toplumun inanç, düşünüş, âdet, gelenek ve uygulamalarından izler taşıdığını söylemek mümkündür: *yıldızı barışmamak, yüz karalığı, fal bakmak, alnında yazılmış olmak, ağzı mühürlü, kına yakmak* vb.

Bazı deyimlerde ise tasavvufî inanç ve bu inançtan ortaya çıkan çeşitli âdet ve geleneklerin yansımaları görülür: *baş koymak, gam çekmek, elem çekmek, el almak, el vermek, yüz tutmak* vb.

Ehl-i fakra gam degül *dünyâ* eger *el virmese*

Baş ilter kârını ol kim *cihândan el çeker* (G/78-4)

7. Şair, ifadeyi kuvvetlendirmek, şiirini süslemek veya başka gayelerle kullanmış olduğu deyimlerin bulunduğu manzumelerde diğer şairlerde de olduğu üzere edebî sanatlardan yararlanmışır. Bunlar arasında özellikle “tenasüp, ihâm-ı tenasüp, tevriye, tezat ve cinas” gibi sanatları saymak mümkündür:

Yara ile *yaramazsam* ey gönül ol *yâre* ben

Ya niçün *yok yire* çekdüm cism-i zerde *yara* ben (G/220-1)

Tümce Durumundaki Deyimler ve Örnekleri

A

Ağzına mühür vurmak: Konuşmamak, susmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Cür’et idemem vasl-ı Süleymân-ı recâya

Agzuma benüm **mühr uralı** hâtem-i firkat (G/30-2)

Ah almak: Zulmettiği kişinin ahı ile karışık bedduasını almak. (Aksoy, nr. 2332),

Varup öpdürme agzun agyâra

Yok yire **alma** gel habîbüm **âh** (G/272-2)

(Birinin) **ahını almak**, şeklinde de kullanılır (<http://www.tdk.gov.tr>):

Alduñ şu deñlü **âhumı** bâzâr-ı ‘aşkda

İtdüñ metâ’-ı sabrumı ber-bâd Mustafâ (G/18-3)

Ahını yerde ko(y)mamak: Öcünü almak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Umarum âhumı yirde komaya Allâhum (Tah. 3-2)

Akıl ermek: Anlamak, çözmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Çeşm-i câdûsını sihr eyler ki '**akl irmez** ana

Ol perî-rû âdemi yüz gösterüp bî-hûş ider (G/100-4)

Aklını (başından) almak: Birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, güzelliği ile büyülemek. (Aksoy, nr. 2410)

Mest idüp âliyle âvârelerüñ '**aklın alur**

Neşve-i câm-ı leb-i la'lüñ ile sâgar-ı '**aşk** (G/170-2)

Alıcı gözüyle bakmak: İnceden inceye gözden geçirmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Cân u dil-i 'uşşâka **alur gözle nigâh it**

Ey şem'-i ruhu keremi bâzâr-ı mahabbet (G/31-3)

Alında yazılmış olmak: Bir olayın, kişinin başına gelmesini Allah yazmış olmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Mukadderdür ser-i kûyuñda bana hâksâr olmak

Gam-ı hattuñla **başumda yazılmışdur** gubâr olmak (G/171-1)

Aman (zaman) bilmemek: Fırsat vermemek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Cevrdür kârı hemân dirler idi gerçek imiş

Gamzesi **bilmez emân** dirler idi gerçek imiş (Tah. 5-1)

Aman vermek: Canını bağışlamak, öldürmemek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Gamzeñ *emân bilmez* iken katl-i 'âşık

Agyâr-ı bed-sirişte ecelden **emân virür** (G/84-2)

Aman vermemek: Rahat bırakmamak, göz açtırmamak. (Aksoy, nr. 2548)

Virmez emân gamze-i cellâdı katlüme

Korkum budur ide baña ol bî-emân hayf (G/158-2)

Aşinalık göstermek: İlgilenmek, tanıdığını belli etmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Âşinâlık eyleyüp tutmaz elüm ol dür-i pâk

Garka virdi cismümi bahr-ı belâ yaşum gibi (G/324-4)

Aşka düşmek: Âşık olmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

'**Aşka düşdüm** seyr edin âh-ı sehergâhum benüm

Gök tütün itsün cihânı nâle vü âhum benüm (Mur. 4-1)

Ayak basmak: Bir yere varmak, ulaşmak; girmek, gelmek, uğramak; bir yere bağlanmak. (Aksoy, nr. 2810), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Ayağı basdı gelüp bezme *el virüp* vaslı

San oldı külbe-i ahzânumuz cinân bu gice (G/271-3)

Ayakta kalmak: Oturacak yer bulamamak; yıkılmamak, çökmemek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Eller ayıklamasun râh-ı gamuñda cismüm

Elüm el **kaldum ayakda** benem ey kaddi çenâr (G/88-2)

B

Bağrı kebab olmak: Çok acı çekmek, perişan duruma düşmek.

Âteş-i hicrân ile **bagrum olur her gün kebâb**

Kimlerüñle seyr ider bilsem ‘aceb ol mâhitâb (Mr. 3-3)

Baş eğmek: Saygı göstermek için baş eğerek selamlamak; direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek. (Aksoy, nr. 2968), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Katl-i ‘uşşâka eger tîg alursañ elüñe

Baş eger halk-ı cihân cümle saña ser-tâ-pâ (G/15-2)

Baş koymak: Bir şey uğruna ölümü göze almak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Baş koyan ol şehüñ der-i devlet penâhına

Dehrüñ baş egmeye şeh-i zerrîn-külâhına (G/277-1)

Baş üstünde tutmak: Çok iyi ağırlamak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Başum üzre yir iderse yiridür gonce gibi

Ele nâgeh o gül-i bâg-ı cinânım geldi (G/329-2)

Başa çıkmak: Bir şeye gücü yetmek, hedefine ulaşmak. (Aksoy, nr 2448)

‘Âşıklarınuñ **başa çıkar** itdüği da’vâ

Sâbit kadem olsa eger ol şâhid-i zîbâ (G/17-1)

Başı (bir şeyle) hoş olmamak: Bir şeyden hoşlanmamak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Getürdi tîg-i firâkıyla başa nice belâ

O ser-trâşla **başum hoş olmadı** kat’â (Mat. 12)

(Başı) belaya girmek (uğramak): Sıkıcı, üzücü bir durumla karşılaşmak.
(<http://www.tdk.gov.tr>)

Virdüm dil-i belâ-keşi bir dil-rübâya ben

Ugradum ey gönül yeñi başdan **belâya** ben (G/206-1)

Başı göğe ermek (değmek): Alay, beklenmeyen bir mutluluğa ermek. (Aksoy, nr. 2981)

Başı eflâka irişse köle âdem olmaz

Bulsa Yûsuf gibi hüsniyle cihân içre revâc Kıt. 23

Başından (baştan) aşmak: Pek çok olmak, fazla gelmek. (Aksoy, nr. 3032)

Arturma seyl-i eşkümi **başumdan aşmasun**

Dûd-ı kebûd-ı âh sipihre ulaşmasun (G/216-1)

Başını ortaya koymak: Bir işe girişirken ölümü göze almak.
(<http://www.tdk.gov.tr>)

Cismine şerha açup **başını ortaya kosun**

Saña 'âşik geçinen sînesi sad-çâk olsun (G/207-4)

Başını (taştan) taşa vurmak: Çaresiz kalarak çok pişman olmak. (Aksoy, nr. 3038)

Başını taşa ursa da rahm eylemez yine

Yok yire kûy-ı yârde a' dâ yakılmasun (G/218-2)

Başını vermek: Kendini feda etmek. (Aksoy, nr. 3039)

Baş virdi başa çıkmadı 'aşkıyla Kûh-ken

Râh-ı gamuñda bî-ser u sâ mânlıgum görüp (G/25-2)

Bel bağlamak: Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.
(Aksoy, nr. 3097)

Bel bağladum kapuñda kul olmağa efendi

Redd eyleme kerem kıl nâzük-miyânım Ahmed (G/58-3)

C

Can vermek: Ölmek; ruha güç vermek; bir şeyi çok istemek. (Aksoy, nr. 3536)

Bir âfet-i zamâneyedür şimdi meylimüz

Seyr-i cemâli mürde-i hicrâna **cân virür** (G/84-4)

Canı çıkmak: Çok yorulmak veya çok zorluk çekmek; ölmek; çok yıpranmak; zarar etmek. (Aksoy, nr. 3489), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Kemâl-i hırs u harâretle **cânları** çıkayur

Niçün ümîd ider 'âkil olan kibârda feyz (G/148-2)

Canına yetmek: Katlanamayacak duruma gelmek, bezmek, bıkmak. (Aksoy, nr. 3500), (<http://www.tdk.gov.tr>)

N'ola *cân virsem* görüp şemşîr-i müjgânuñ

Firkat ey gözi hun-hâr **yitdi cânuma** (G/270-4)

Canını bağışlamak: Öldürülmesi gerekirken vazgeçmek. (Aksoy, nr. 3506). Aksoy'da bu şekilde nakledilen deyim örnek beytimizde "can bağışlamak" haliyle ve "diriltmek, can bağışlamak" anlamlarında kullanılmıştır:

Gamzeñ hayâtum aldı meded ölmeden yitiş

Bûseñle **cân bağışla** yine cânum Ahmedî (G/328-2)

Cefa çekmek (görmek): Zulüm görmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

'Âşık odur ki vuslatuñı itmeyüp ümîd

Cevr ü **cefâñı çekmek** ile nâm-dâr ola (G/249-3)

D

Dağlara düşmek: Büyük bir üzüntü dolayısıyla insanlardan kaçıp ıssız yerlerde yaşamak. (Aksoy, nr. 3759)

Peyveste olup âhum oldu felege mülhak

Taglara düşüp oldum dîvâne-i 'aşk el-hak (Tah. 7-4)

Derde (derdine) derman olmak: Soruna çözüm bulmak, sıkıntıyı geçirmeye çare göstermek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Çokdan olurdu benüm **derdüme dermân** Enverî

Neyleyem ammâ kabûl itmez dil-i haste 'ilâc (G/40-5)

Dillere destan olmak: Herkes tarafından konuşulur olmak. (Aksoy, nr. 3958)

Düşsem 'aceb mi **dillere destân olup** gönül

Hep çekdiğüm benüm dil ü dil-ber belâsıdur (G/110-4)

Divane olmak: Bir şeye çok düşkün olmak. (Aksoy, nr. 3988)

Peyveste olup âhum oldu felege mülhak

Taglara düşüp **oldum dîvâne-i 'aşk el-hak** (Tah. 7-4)

Dünyanın kaç bucak (köşe) olduğunu göstermek (anlamak): Dünyada ne gibi güçlükler olduğunu bildirmek (anlamak), insanın başına neler gelebileceğini öğretmek veya öğrenmek. (Aksoy, nr. 4115), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Dünyâyı kaç bucag idüğün gösterür bana

Bir gice tag başında kalan Enverî gibi (G/312-5)

E

El çekmek: Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek, vazgeçmek. (Aksoy, nr. 4205)

Bagrumın başı oñılsa senden **el çeksem** n'ola

Cânuma kâr itdi itdüm cân ile serden ferâğ (G/155-3)

El uzatmak: Dokunmaya, almaya kalkışmak; yardım etmek. (Aksoy, nr. 4349)

Kurusun elleri illerde olup 'ömri kasîr

Yâ Rab ol nahl-i güle **el uzadan** agyârün (G/188-2)

El vermek: Yardım etmek; *esk.* tarikatlarda mürşit, bir müride, başkalarına yol gösterme izni vermek. (Aksoy, nr. 4352)

Ehl-i fakra gam degül dünyâ eger **el virmese**

Başa ilter kârını ol kim cihândan **el çeker** (G/78-4)

El yıkamak: İlgisini kesmek. (Aksoy, nr. 4357)

El yudum âb-ı visâlûñden senüñ şimden girü

Ne safâ-yı sîne lâzumdur ne hod pehlû baña (G/13-3)

Eli ermek: Yapabilmek, ulaşabilmek; bir işi yapmak için zaman bulabilmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Ey Enverî dünyâyâ gınâ virse visâli

Bir kerre **elüm irmeye** dâmân-ı Sinâne (G/261-5)

El etek (dâmen) çekmek: O şeyle artık uğraşmaz olmak, el çekmek. (Aksoy, nr. 4240)

Çeksek n'ola **dâmânumuzı** bezmlerinden

Vaz'ına tahammül katı güçdür süfehânun (G/174-7)

Etekleri tutuşmak: Çok telaşlanmak. (Aksoy, nr. 4423; Tanyeri: 1999: 106)

Duhân-ı âhı 'alevlendi derdmendânuñ

Etekleri tutuşursa 'aceb mi hûbânuñ (Mat. 56)

F

Fal açmak (bakmak): Gelecekte olacak şeyleri anlamaya çalışmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Zülfi görüldi ise eger hayra dâldur

Ey hasb-i hâli mushaf-ı rûyunda **fâl iden** (G/234-3)

G

Gam çekmek: Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek. (Aksoy, nr. 4651)

Gam çekseñ ey dil mesrûr olursın

Vuslatda olsañ mehcûr olursın (G/225-1)

Gam yememek: Tasa etmemek, kaygılanmamak, üzülmemek. (Aksoy, nr. 4651)

Gam yimezdüm intizâruñla helâk itseñ beni

Bilmesek 'umûm hele derd-i mahabbet n'idüğün (G/202-2)

Gönül (gönlünü) almak: Sevindirmek; kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek. (Aksoy, nr. 4701), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Mustafâyı gülşenüñde bülbül-i zâr eyledüñ

İllerin **gönlün alup** aña sitemkâr eyledüñ (Mr. 4-5)

Gönül bağlamak (dil bağlamak): Severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak. (Aksoy, nr. 4702), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Cem'iyet-i hâtırdan eser bulmadı gönlüm

Dil bağlayalı zülf-i perîşânuña cânâ (G/2-5)

Göz (gözünün) ucuyla bakmak: Fark ettirmeden gözlemek, belli etmemeye çalışarak başını çevirmeden yandan bakmak. (Aksoy, nr. 4820), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bir **göz ucuyla bak** yine bulsun hayât-ı nev

Öldürdi gamzelerle dili gözlerüñ senüñ (G/190-3)

Göz değmek: Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kiskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşmek. (Aksoy, nr. 4759)

Meded **göz degmesün** gösterme mihr-i rûyuñ agyâre

Sakın şâhum **nazardan** hat-ı rûyuñdan hicâb eyle (G/286-2)

Göz dikmek: Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak. (Aksoy, nr. 4768)

Şâhîn gibi **dikdi gözin** yine şikâre

Sayd itse n'ola her gözi şehbâzı Muhammed (G/51-4)

Göz göz (olmak): Üzerinde birçok göz, delik bulunmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Tîr-i hicr ile **göz göz** itdi tenüm

Meded ol gamzekârı gördüñ mi (G/323-2)

Gözden çıkarmak (bırakmak): Bir malın elinden gitmesine razı olmak, yokluğuna katlanmak. (Aksoy, nr. 4760). Aksoy'da bu hâliyle yer alan "gözden çıkarmak" deyimini ile örnek beytimizdeki "gözden bırakmak" tabirinin aynı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.⁷

Hidmetinden kaçmaz **gözden bıraksa** ger bizi

Enverî ol şâh-ı hüsne bende-i efkendeyüz (G/134-5)

Gözden gönülden çıkarmak: Önem vermemek, ilgisini kesmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Çıksa gönülünden gözünden n'ola seyr-i bahr-ı dil

Ol dür-i pâk oldı seyl-âb-ı revânumdan cüdâ (G/20-3)

Gözü gönülü açılmak: Neşelenmek, ferahlamak. (Aksoy, nr. 4337)

Açılır gönülüm gözüm rûşen olur cânım benüm

Bir gülyüzle nazar kılsa Muhammed şâhumuz (G/125-4)

Gözünü (gözlerini) açmak: Uyanmak; kendine gelmek, ayılmak; uyanık, dikkatli bulunmak. (Aksoy, nr. 4871)

Dâg-ı cefâsı dilde onaldı o mehveşüñ

İşlet mukayyed ol yine sen anı **gözünü aç** (G/42-2)

Gözünü (gözlerini) kan bürümek: Adam öldürecek kadar öfkelenmek. (Aksoy, nr. 4878)

Çeşmümden ol perî ne zamân kim nihân yürür

Dünyâyı göremem **iki gözümü kan bürür** Mat. 7

Gurbete (gurbet ele) düşmek: Aile ocağından uzak bir yere gitmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Hemîşe vâsıl iken vasl-ı yâre şâm u seher

Düşürdi gurbete ben zârı ol meh-i enver (Tah 1-5)

⁷ Aynı ifadeyi anlam yönüyle Mesihî de kullanmıştır (Mengi, 1995: 158):

Sen kılmayalı gözlerümüñ yaşına nazar / Merdümder ol fütâdeyi **gözden bıraktılar** (G/66-2)

H

Hâk ile yeksan etmek (olmak): Yapı, şehir vb. için temelinden yıkıp harap etmek, bütünüyle ortadan kaldırmak veya kalkmak. (Aksoy nr. 7586)

Enverî kâse-i ser **hâk ile yeksân olsa**

Âh şâhum hevesi gitmeye hergiz serden (G/200-5)

Haraç yemek (almak): Başkasının sırtından geçinmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Şâh-ı 'aşkum dūd-ı âhumdur benüm başumda tâc

Şehr-i hicrânuñdan **aldum** mihnet-i derdüñ **harâc** (G/40-1)

Hatırından (hatır ve hayalinden) geçmemek: Aklına gelmemek, düşünmemek. (Aksoy, nr. 5101), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Hâtırumdan geçmeyenler geçmesün benden didüñ

Kankı bî-dildür 'aceb ey şâh **hâtırdan geçen** (G/ 205-3)

Helak etmek: Öldürmek, ortadan kaldırmak; *mec.* aşırı derecede yormak, bitkin duruma getirmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bûs itmedin dehânını **itdi** dili **helâk**

Dökdi hadeng-i gamzesi *yok yire* kan hayf (G/158-3)

Heves etmek: Bir şeye karşı istek duymak, eğilimli olmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Ey gönül **itme** sakın şem'-i ruh-ı yâre **heves**

Yanmaga eyleme pervâne gibi nâra heves (G/136-1)

Hoş görmek (karşılama): Gücenilecek veya karşılık gelinecek bir davranışı hoşgörü ile karşılamak, anlayışla karşılamak, kusur saymamak. (Aksoy, nr. 5229)

Ey Enverî hâkîkat ile eyleyen nazar

'Aşk-ı mecâz ile dil-i şeydâyı **hoş görür** (G/69-5)

K

Kadrini bilmek: Değerini bilmek, yararlanmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bilmezsem eger vuslatnuñ **kadrini** şâhum

Tâ haşre varınca olayın hicr-i nâlân (G/204-4)

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak. (Aksoy, nr. 5615)

Bezm-i gamda n'ola **kan aqlasa** çeşm-i pür-hûn

Sâkiyâ leblerüñe sâgar-ı sahbâ tolaşur (G/82-4)

Kan dökmek: Ölüme yol açmak, cana kıymak. (Aksoy, nr. 5626)

Tîri **kan dökmede** nâzûk mi geçer müjgândan

Tîgi keskin midür ol gamze-i gaddâre göre (G/269-5)

Kan olmak (Aralarında): Kan çıkmak, kan dökülmek, cinayet işlenmek. (Aksoy, nr. 5647)

Helâk ider dili *yok yire* **kan olur arada**

Çıkarsa gayra eger hançerin miyânından (G/217-3)

Kanına girmek: Birini öldürmek ya da öldürtmek; bir şeyi ziyan etmek. (Aksoy, 5634)

Dâg-ı mihnet ursuñ ey meh sîne-i sûzânuma

Niyyet itsün **girmege** biñ kerre günde **kanuma** (Tah. 10-2)

Kanlı yaş akıtmak: Büyük üzüntüyle ağlamak (<http://www.tdk.gov.tr>)

Gözüm **kanlu yaşın akıta** her sû

Kızılırmaga ta'n eylerdi her sû (G/242-1)

Kendimi bildim bileli: Öteden beri, eskiden beri. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Hamdü li'llâh **kendümi bildüm bilelden** derd-i 'aşk

Bir dem ayrılmaz yanumdan yâr-ı gam-hârûm gibi (G/298-2)

Kendinden geçmek: bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek, bayılmak, uykuya dalmak, uyuyakalmak: (Aksoy, nr. 5784), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Agyâr **kendüden gider** ey Enverî kaçan

Dil hücreğine nâz ile cânân gelür gider (G/113-5)

Kendini bilmek: Akli ve muhakemesi yerinde olmak, ağırbaşlı olmak, kendinin ve çevresinin bilincine varmak. (Aksoy, nr. 5798)

Herkes olıma vâkıf-ı esrâr-ı mahabbet

Kendin bilene devlet imiş kâr-ı mahabbet (G/31-1)

Kendini kaybetmek: Bayılmak, aşırı duygulanma dolayısıyla çevrede olup bitenin farkına varamamak. (Aksoy, nr. 5806)

Ne gam 'âşık **yitürse kendüyi** râh-ı mahabbetde

Mahabbet 'âleminde çünkü isbât-ı vücûd olmaz (Müf. 6)

Kılıç çekmek: Saldırmak veya selamlamak amacıyla kılıcı kınından çıkarmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Gamzeden **çekdi** gözün zümre-i agyâra **kılıç**

Pâdişehdür ki **çeker** leşker-i küffâra **kılıç** (G/41-1)

Kına (kınalar) yakmak: Kınayı su ile karıştırıp bulamaç kıvamına getirerek boyanacak yere sürmek. <http://www.tdk.gov.tr>

Pür-hûn yüzüm ayagina ursam safâ ider

Hinnâ yakınsa pâyna eyler nigâr haz (G/15-4)

Kıyamet kopmak: Kıyamet günü gelmek; *mec.* bir yerde çok gürültü ve telaş olmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Sen şeb-i vuslatda haşır ol sevdüğünle dostum

Enverî'nün başına **kopsun kıyâmet** her gice (G/245-5)

Kul etmek: Kendine aşırı derecede bağlamak, boyun eğdirmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Dünyâyı **kul itdi** nazar-ı lutf ile ol şâh

Açılsa n'ola dîde-i ümmîd-i mahabbet (G/28-3)

Kul (köle) olmak: Tam bir doğruluk ve özveri ile bağlanarak bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Şehsün serir-i hüsne bugün cânım Ahmedî

Kul oldı cân u dil saña sultânım Ahmedî (G/ 328-1)

Kulak tutmak: Dinlemek, işitmek istemek. (Aksoy, nr. 6001)

Bülbül-i 'aşk oldugum gülzâr-ı kûyunda tuyup

Tutmaz oldı nâlûme ol gonce-i ra'nâ **kulak** (G/169-4)

Külâh kapmak: Düzen, dalavere ile bir işin başına geçmek. (Aksoy, nr. 6058)

Başında tâcı n'ola olsa lâlenün ber-bâd

'Ömür misâl sabâ turmayup **külâh kapar** (Müf. 2)

M

Mal bulmuş Mağribî gibi: "Büyük bir zenginliğe kavuşmuşçasına büyük sevinç ve coşku ile" anlamında kullanılan bir sözdür. (Aksoy, nr. 6135), (<http://www.tdk.gov.tr>)

Mağribî gibi ararsa bulımaz anı 'adû

Künc-i virânuma ol genc-i nihânum geldi (G/329-3)

Mecali (mecal) kalmamak: Güç kalmamak, güçsüzleşmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Götürmedin sitemüñ kaldı dil tahammülden

Mecâl kalmadı bâr-ı cefâña hîç tende (G/266-2)

Mesken tutmak: Yerleşmek: (<http://www.tdk.gov.tr>)

Enverîveş gayri yirde n'ola **mesken tutsam**

Nâmına yaylak dirler hoşca yirdür semtimüz (Kıt. 26-2)

Mezada çıkarmak (koymak): Açık artırma yoluyla bir malı satışa çıkarmak.
(<http://www.tdk.gov.tr>)

Arturur derd-i dilüñ ol hâce-i hüsn ü behâ

Vir mezâde bu dil-i âvâreñi *bâzâre var* (G/92-2)

Minnet etmemek: Boyun eğmemek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Beni öldür diyü cânâneye **minnet itme**

Ey 'adû öldüreyin ben seni gel bî-minnet (G/33-2)

P

Para (akçe) etmemek: Değeri pahasına satılmamak; etkisi olmamak, işe yaramamak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Sîm ü zerdür ruh-ı cânâneyi pür-tâb iden

Akçe itmez ne kadar olsa eger sûz u güdâz (G/133-2)

R

Revaç bulmak: Geçerli ve değerli sayılmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bâzâr-ı derd-i gamda satıldı metâ'-ı dil

Dellâl-ı 'aşk elinde **bulursa** n'ola **revâc** G/42-4

S

Sağ ol: Çok yaşa, teşekkür ederim. (Aksoy, nr. 6714)

'Ahdüni itdün şikeste turmayup peymânene

Sag esen ol haşr olunca dil-berâ şimden girü (G/241)

Söz atmak: Birine dokunacak bir sözü ortalığa söylemiş gibi söylemek, sözle takılmak, laf atmak; birine sözle sarkıntılık etmek. (Aksoy, nr. 6893)

Vâ'iz-i şehre söyleñüz meygedeye **söz atmasun**

Bâde yanar çerâğıdur bir ulu âsitânedür (Müf. 1)

Sözünde durmak: Verdiği sözü yerine getirmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bir sencileyin 'ahdine **turmaz** güzel olmaz

Bir bencileyin kulına sâdık göremem hiç (G/38-2)

Aşağıdaki örnek beytin ilk mısrası “verdiği sözü yerine getirmemek veya tutmamak” anlamındaki **sözünden dönmek** (<http://www.tdk.gov.tr>) deyimini hatırlatmaktadır:

‘Ahdüni itdüñ şikeste turmayup peymâñene

Sag esen ol haşr olunca dil-berâ şimden girü (G/241-7)

Sözünü tutmak: Davranışlarında birinin sözüne, öğüdüne uymak. (Aksoy, nr. 6936)

Tutmaz sözümi Enverî rüsvâ-yı ‘aşkdur

Biñ kez nasîhat eyledüm ol mübtelâya ben (G/206-5)

Ş

Şöhret bulmak (kazanmak): Ün sahibi olmak, üne kavuşmak, ünlenmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bulmaz idi gam-ı ‘aşkıyla bu deñlü **şöhret**

Vasl-ı Şîrîn ile gelse dil-i Ferhâda ferah (G/43-3)

T

Talihi yâr olmak (yaver gitmek): Bahtı açık olmak, talihi iyi olmak. (Aksoy, nr. 7105)

Gün gibi yâr hâne-i gayra ider tulû’

Ber-geşte **tâli’üm** yine **yâr** olmadı dilâ (G/12-3)

U

Ucunu bulmak: Sona erdirmek, kolayını bulmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Bir **ucın bulmuş** olurdu Kays ile Ferhâddan

‘Aşk vâdîsîne olsaydı efendi intihâ (G/3-4)

Ü

Ümit kesmek: Umut etmekten, ummaktan vazgeçmek, beklenen bir şeyin olmayacağına inanmak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Ben Enverî gibi **kesüp ümmîdi** gayrden

İki cihânda dahı taleb-kâruñam senüñ (G/175-5)

Y

Yabana atmak: Önem vermemek, önemsiz görmek. (Aksoy, nr. 7422)

Ey kemân-ebrû beni **yabana atduñ** tırveş

Yanuña alduñ rakîbi hayf kim şemşîrveş (G/144-1)

Yanıp yakılmak: Sızlanmak, şikâyet etmek. (Aksoy, nr 7486)

Yansa yakılsa n'ola âteş-i 'aşka giceler

Enverî şem'-i ruh-ı dil-bere pervâne gibi (G/330-6)

Yaraya merhem vurmak (olmak): Zorunlu ihtiyacı karşılamak. (Aksoy, nr. 7501)

Yarama merhem urup derdüme dermân itdi

'Âleme zahm ururken sitem-i gamzeleri (G/293-3)

Yer bulmak: Oturacak yer sağlamak; bir kimse bir işe, görev yapacağı bir yere yerleşmek. (Aksoy, nr 7560)

Pür itdi dil-i hâkiyi derd ü gam

N'ola **yir bulunmazsa** peykânuña (G/275-2)

Yer etmek: İz bırakmak; iyice yerleşmek. (Aksoy, nr 7571)

'Aceb mi dâg-ı firâkuñ **yir itse** göñlinde

Belâlu 'âşikuña yâdigâr-ı vuslatdur (G/70-3)

Yer tutmak: Yer ayırmak, yer kaplamak. (Aksoy, nr. 7590)

Bakmadı köhne ribât-ı dehre

Şehr-i bâkîde **tutup** kendüye **yir** (Tar. 1-4)

Yerinde yeller esmek: Artık bulunmamak, yok olmak. (Aksoy, nr 7557)

Gözüme şimdi görünmez **yirinde yeller eser**

Gubâr gibi neden bî-karârsın dirler (Tah. 1-2)

Yıldızı (yıldızları) barışmamak: Görüş, duygu ve düşünce bakımından uyuşmamak. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Cem' olmasa o mâhla bu gice gam degül

Yokdur giceyle Enverînuñ hîç **sitâresi** (G/ 355-5)

Yok yere: Gereği yokken, hiçbir neden bulunmadığı halde. (Aksoy, nr. 7626)

'Âşıkın **yok yire** zâr eyledi ol ince miyân

Bülbülin **yok yire** kan agladur ol gonca-dehen

Yüz çevirmek: Gösterdiği ilgiyi kesmek. (Aksoy, 7742)

Yüz çevirdi tâli'üm baht-ı siyehkârum gibi

'Arz-ı dîdâr itmez oldu yâr-ı gaddârum gibi (G/298-1)

Yüz göstermek: Belirmek, ortaya çıkmak, baş göstermek. (Aksoy, nr. 7749)

Yüz gösterüp 'adûya yüz dürlü renk virseñ

Bir vech ile efendi gelmez dile ferâgat (G/36-3)

Yüz karası olmak: Utanılacak bir durum ortaya çıkmak. (<http://www.tdk.gov.tr>), (Aksoy, nr. 7763)

Başdan ey meh ana yitmez mi bu **yüz karalığı**

Zülf-i müşkinle âşüfte geçe misk-i hoten (G/211-3)

Yüz sürmek: Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek. (Aksoy, nr. 7754)

Yüz sürmez idi ayaguña seyl-i sirişküm

Olmasa kadüñ serv-i hırâmân-ı mahabbet (G/29-2)

Yüz tutmak (bir şey olmaya/bir şeye): Bir şey, olmak üzere bulunmak, olma yönünde ilerlemek, (Aksoy, nr. 7755) yönelmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Yüz tuta devlet-i ikbâl saña Enveriyâ

Seherî gün gibi gösterse o meh tal'atını (G/322-1)

Dest-res olmazsa mümkün dâmen-i maksûduma

Haşre dek idem tazarru' **yüz tutup** ma'bûduma (Mat. 49)

Yüz vermek: İlgi, yakınlık göstermek, bütün davranışlarını hoş görmek. (Aksoy, nr. 7804)

Yüz vireli hat-ı ruhına yâr görünmez

Şâm olsa belî mihr-i pür-envâr görünmez (G/127-1)

Yüzü gülmek: Sevinci yüzünden belli olmak; feraha kavuşmak; temiz, tertipli duruma gelmek. (Aksoy, nr. 7761)

İltifât itmiş gibi cânân saña **gülmüş yüzüñ**

Bu gice sen vâsıl-ı maksûda beñzersin çavuş (G/140-3)

Yüzü yerde: Alçak gönüllü. (Aksoy, nr. 7798)

N'ola olursa **yüzüm yirde** seg-i dil-dâre

İderin anlara ben çeşm-i mahabbetle nazar

Yüzüne bakmamak: Önem vermemek, ilgilenmemek; darılmak, gücenmek. (<http://www.tdk.gov.tr>)

Görelüm yârin ne yüzden 'arz ider dîdârını

Yüzüme bakmaz bugün gerçi baña yüz döndürür (G/115-2)

Z

Zerre kadar: Hiç mi hiç. (Aksoy, nr. 7818)

Mihr-i ruhsârı idüp matla'-ı kalbini makar

Gözine n'ola görünmezse cihân **zerre kadar** (Tah. 3-3)

SONUÇ

Bu çalışmada şiirlerinden hareketle XVII. yüzyıl şairi olarak kabul edilen Enverî'nin divanında görülen deyimler ve sayıca daha az olan atasözü ve veciz ifadeler örnekleriyle birlikte sunularak söz konusu dil yapılarından deyimlerin biçim yönünden kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

XV. ile XIX. yüzyıllar arasında yaşamış klasik Türk şairleri gibi Enverî de şiirlerinde akıcılığı sağlamak, sözlerini kuvvetlendirmek ya da ifadelerini çekici kılmak gibi sebeplerle manzumelerinde deyimlerin yanında atasözü, kelâm-ı kibâr, karşılıklı konuşma biçimleri, çeşitli seslenme edatları ve arkaik kelimelere yer vermiştir. Divanda bulunan atasözleri ya da bu değerdeki ifadeler bazen aynen bazen de küçük değişikliklerle iktibas edilmiştir. Bir örnekte ise "dirler" ifadesiyle söyleyişin atasözü olduğuna işaret edilmiştir.

Şairin divanında tespit edilen kalıp sözlerin büyük bir kısmını deyimler oluşturur. Kaynaklarda zikredildiği üzere deyimler şekil bakımından "Sözcük öbeği durumundaki deyimler" ve "Tümce durumundaki deyimler" olmak üzere iki bölüğe ayrılabilir. Bu çerçeveden bakıldığında Enverî Divanı'nda yukarıda belirtilen iki gruba da uygun düşen örnekler bulunmaktadır. Ancak bu örneklerin büyük bir kısmının tümce durumundaki (masterla sona eren) deyimler olduğunu söyleyebiliriz.

Divanlar üzerinde yapılan çalışmalardan bu eserlerin bir milletin ortak kültür mirası içinde yer alan atasözleri, deyimler ve diğer söz kalıpları bakımından zengin bir dil malzemesi içerdiğini söylemek mümkündür. Enverî de dilin bu imkanlarından yararlanmış ve şiirlerinde pek çok deyime yer vermiştir. Divanda yer alan deyimlerin büyük bir kısmı Türkçe kelimelerden oluşmuştur. Bunun yanında diğer şairler gibi o da zaman zaman Arapça veya Farsça kelime tercihlerinde bulunmuştur. Bazen de deymi oluşturan kelimelerin söz dizininde ya da sözcüklerde değişiklikler yaparak katma veya eksiltmeler yoluna gitmiştir. Ancak bu tasarrufların dili daha da güzelleştirdiğini ve anlatımı çekici kıldığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan divanda en sık rastlanan deyimler bazı çalışmalarda da tespit edildiği üzere "can, el, göz, kan, yüz" kelimeleri ile yapılmıştır. Şair, deyimlerle birlikte en çok "tenasüp, ihâm-ı tenasüb, tevriye, tezat ve cinas" gibi sanatları kullanmıştır.

Çalışmamızda ortaya koyduğumuz veriler doğrultusunda dil ve üslup yönüyle Enverî'nin Ahmet Paşa ve Necâtî gibi şairlerden başlayarak Nedîm'e kadar devam eden çizgide Türkçe kelimeler, deyimler, atasözleri ve halk söyleyişleri gibi milli kültüre ait

malzemeyi kullanarak şiir yazan edebî anlayış çerçevesinde hareket ettiğini söylemek mümkündür.

İncelememizle ortaya koyduğumuz dil malzemesinin gerek Enverî'nin gerekse çağdaşı olan şairlerin değer yargıları, şiir ve sanat anlayışının tespiti noktasında diğer araştırmalara bir katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*.1-2. İstanbul: İnkılap.
- Ambros, Edith Gülçin (1996). "Osmanlı Gazelinin Uzunluğunda Görülen Gelişmeler: 16. Yüzyılda Durum". *Journal of Turkish Studies*. S.20.
- Batıslam, H. Dilek (1997). "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler". *Türkoloji Araştırmaları*, s. 107-125.
- Bilkan, Ali Fuat (2006). "Orta Klasik Dönem: Şiir", *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 2. İstanbul: KTB.
- Çeneli, İlhan (1923). Zâfî Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler. *Türk Kültürü*. S. 123. Ocak.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Ersoylu, Halil (1983). "Fatih'in Şiir Dilindeki Atasözü ve Deyimler". *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 24. Haziran.
- Eyüboğlu, E. Kemal (1973-1975). *(On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar) Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri*. 1-2. İstanbul: Doğan Kardeş Bas.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yay.
- İsen, Mustafa vd. (2002). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker.
- Karahan, Abdülkadir (1977-1979). "Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler". *TDED*. XXIII.
- Kaya, Bayram Ali (1999). "Azmî-zâde Hâletî Dîvânı'nda Atasözleri ve Deyimler". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 118, 149-168.
- Kaya, Bayram Ali (2011). "Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 6. 11-54.
- Kılıç, Filiz (1996). "Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler". *Bilig*. S.1. Ankara.
- Kurnaz, Cemal (1979-1983). "Taşlıcalı Yahya Bey Divanında Atasözleri ve Deyimler". *Türk Kültürü Araştırmaları*. XVII-XXI. 1-2 (1984). 195-207.
- Kurnaz, Cemal (1996). *Hayali Bey Divanının Tahlili*. İstanbul: MEB.
- Kurnaz, Cemal (2011). "Kanunî'nin En Sevdiği Şairi: Hayâlî Bey". *Dil ve Edebiyat*. Haziran. s. 16.
- Mengi, Mine (1986). "Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı". *Erdem*. C. 2. S. 4.
- Mengi, Mine (1995). *Mesihî Divanı*. Ankara: AKM. Yay.
- Savran, Ömer (2007). "Neşâtî Divanı'nda Söz Kalıpları". *Turkish Studies*. Volume 2/4 Fall.
- Savran, Ömer (2014). Enverî. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php>
- Savran, Ömer (2015). *Enverî Dîvânı*. Ankara: Bizim Büro Yayıncılık.

Savran, Ömer (2017). "Sabrî'nin Şiirlerinde Mahallî Unsurların Kullanımı". Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu Kent, Kültür ve Kimlik (14-16 Nisan 2016, Malatya). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.* Cilt 1. s. 647-677.

Sefercioğlu, Nejat (1990). *Nev'i Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Mat.

Tanyeri, M. Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ.

TDK. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (İnteraktif Ortam- [Http://Tdkterim.Gov.Tr/Atasoz](http://Tdkterim.Gov.Tr/Atasoz))

Türkay, Kaya (1983). "Kaşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1980-1981. Ankara: TDK Yay.